

Др Вељко Турањанин, ванредни професор
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу
ORCID: 0000-0001-9029-0037

Изворни научни рад
УДК: 343.541
DOI: 10.46793/XXMajsko2.413T

УСЛУГЕ ПРЕСРЕТАЊА ТЕЛЕКОМУНИКАЦИЈА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ И ДОКАЗИВАЊЕ КРИВИЧНОГ ДЕЛА СИЛОВАЊА*

Резиме

Аутор у раду анализира услуге пресретања телекомуникација у кривичном поступку. Првенствено анализира нормативни оквир и објашњава на који начин у кривичном поступку може доћи до захтевања различитих врста услуга у вези са телекомуникацијама. Посебан акценат ставља на заштиту људских права приликом примене посебне доказне радње тајног надзора комуникације. Затим аутор анализира употребу оствареног мобилног саобраћаја приликом расветљавања кривичног дела силовања. Аутор тестира две хипотезе. Првом хипотезом сматра да садржина мобилне комуникације може да представља доказ приликом доказивања наведеног кривичног дела. Другом хипотезом претпоставља коришћење лоцирања положаја мобилног телефона и повезивања учиниоца са местом учињења кривичног дела. Анализом судске праксе аутор потврђује обе хипотезе.

Кључне речи: електронске комуникације, кривично дело силовања, доказивање, доказне радње, посебне доказне радње, пресретање комуникација.

1. Увод

Област телекомуникационих услуга се често јавља у кривичном поступку. Иако је генерално најпознатија форма посебна доказна радња тајног надзора комуникација, то није једини облик појављивања. Но, пре упуштања у разјашњење облика јављања потребе за анализирањем садржаја комуникације између окривљеног и других субјеката у поступку, потребно је дефинисати

* Рад је резултат научноистраживачког рада аутора у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2024. годину, који се финансира из средстава Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

кључне појмове, а чија термилошка одређења нуди Закон о електронским комуникацијама. С једне стране, сам појам комуникација означава размену или преношење информација између одређеног броја страна путем јавно доступних електронских комуникационих услуга, изузев информација које се преносе у склопу услуга дистрибуције медијских садржаја преко електронских комуникационих мрежа и које се не могу повезати са одређеним крајњим корисником, односно примаоцем (чл. 4. т. 33. ЗОЕК). С друге стране, комуникациона услуга између лица заснована на коришћењу нумерације је комуникациона услуга између лица која се повезује са јавно додељеном нумерацијом, односно бројем или бројевима из националног или међународног плана нумерације, или која омогућава комуникацију са бројем или бројевима из националног или међународног плана нумерације, а комуникациона услуга између лица која није заснована на коришћењу нумерације је комуникациона услуга између лица која се не повезује са јавно додељеном нумерацијом, односно бројем или бројевима из националног или међународног плана нумерације, или која не омогућава комуникацију са бројем или бројевима из националног или међународног плана нумерације (чл. 4. т. 34. и 35. ЗОЕК).

Комуникациона услуга између лица је услуга која се по правилу пружа уз накнаду и која омогућава директну и интерактивну размену информација између ограниченог броја лица путем електронских комуникационих мрежа, при чему лица која захтевају комуникацију или у њој учествују одређују једног или више прималаца, али не укључује услугу која омогућава комуникацију између лица и интерактивну комуникацију само као мање битну помоћну функцију која је суштински повезана са другом услугом. Електронска комуникациона услуга је услуга која се по правилу пружа уз накнаду путем електронских комуникационих мрежа и обухвата услугу приступа интернету, комуникациону услугу између особа и услугу која се састоји у целини или већим делом од преноса сигнала укључујући услугу дистрибуције медијских садржаја и услугу комуникације између машина, али не обухвата услугу производње медијских садржаја или обављања уредничке контроле над медијским садржајима који се преносе путем електронских комуникационих мрежа и услуга. Коначно, електронска порука је сваки текстуални, гласовни, звучни или сликовни запис, послат преко јавне комуникационе мреже, који се може похранити у мрежи или у терминалној опреми примаоца све док је прималац не преузме или јој приступи (чл. 4. т. 16. и 19-20. ЗОЕК).

Први део рада је посвећен потреби прикупљања обавештења и достављању података у кривичном поступку. У другом делу рада смо анализирали облике надзора комуникације у кривичном поступку, а истраживање смо базирали на две хипотезе. Прва хипотеза јесте да органи гоњења, у случају потребе, користе различите врсте порука као облика комуникације између окривљеног и жртве, у циљу доказивања постојања контакта који може да укаже на чињеницу да се кривично дело силовања десило. Према другој хипотези, органи гоњења, у случају да окривљени негира присуство на месту учињења кривичног дела,

путем базних станица лоцирају положај мобилног телефона окривљеног и на тај начин истог повезују са местом извршења кривичног дела. У трећем делу рада објаснили смо посебну доказну радњу тајног надзора комуникације, са нагласком на ставове Европског суда за људска права.¹

У циљу провере хипотеза извршили смо истраживање правноснажно окончаних судских предмета. Захтевом за информације од јавног значаја и методом случајног избора прикупили смо 65 таквих предмета. Пресуде су донете у периоду 2018-2023. године, изузев једне из 2014. године. У 14 предмета електронске комуникације су коришћене као доказ. Свега један предмет је завршен ослобађајућом пресудом, у ком је електронска комуникација коришћена као један од доказа за ослобађајућу одлуку. Кривично дело силовање је одабрано због тешкоћа у доказивању које су присутне у судској пракси. Истовремено, многа дела остају непријављена због страха жртва.²

2. Прикупљање обавештења и достављање података у кривичном поступку

Према Законику о кривичном поступку, државни и други органи, правна и физичка лица пријављују кривична дела за која се гони по службеној дужности, о којима су обавештена или за њих сазнају на други начин, под прописаним условима. Подносилац кривичне пријаве треба да наведе доказе који су му познати, као и да предузме мере да би се сачували трагови кривичног дела, предмети на којима је или помоћу којих је учињено кривично дело и други докази (чл. 280. ЗКП-а).³ Истовремено, законодавац кроз Кривични законик предвиђа у ком случају непријављивање кривичног дела представља кривично дело.⁴

¹ У овом раду се нисмо бавили масовним надзором комуникације. О томе видети у Turanjanin, V., *When does bulk interception of communications violate the right to privacy? The limits of the state's power and the European Court of Human Rights Approach*, *International Cybersecurity Law Review*, no. 4/2023, стр. 115–136.

² Nemeth, C., *Law and Evidence: A Primer from Criminal Justice, Criminology, and Legal Studies*, CRC Press, 2023, стр. 308.

³ О кривичној пријави видети у Воштинић, М., *Кривична пријава – теоријски и практични аспекти*, Безбедност, бр. 1/2023.

⁴ Према чл. 331. Кривичног законика (непријављивање припремања кривичног дела), радња извршења кривичног дела се састоји у знању да се припрема извршење кривичног дела за које се по закону може изрећи пет година затвора или тежа казна, па у времену кад је још било могуће спречити његово извршење то не пријави, а дело буде покушано или извршено. За овај облик је запрећена новчана казна или казна затвора до једне године. Тежи облик постоји ако није пријављено припремање кривичног дела за које се по закону може изрећи доживотни затвор, при чему је запрећена казна затвора од три месеца до три године. Истовремено је прописано да се за основни облик неће

Кривична пријава се подноси надлежном јавном тужиоцу, писмено, усмено или другим средством. Ако се кривична пријава подноси усмено, о њој ће се саставити записник и подносилац ће се упозорити на последице лажног пријављивања. Ако је пријава саопштена телефоном или другим телекомуникацијским средством сачиниће се службена белешка, а ако је пријава поднесена електронском поштом сачуваће се на одговарајућем носиоцу података и одштампати. У случају да је кривична пријава поднесена полицији, ненадлежном јавном тужиоцу или суду, они ће пријаву примити и одмах доставити надлежном јавном тужиоцу (чл. 281. ЗКП-а).⁵

По пријему кривичне пријаве, јавни тужилац има треба да оцени да ли кривичну пријаву треба одбацити или не. Ако, пак, јавни тужилац из саме кривичне пријаве не може оценити да ли су вероватни наводи пријаве или ако подаци у пријави не пружају довољно основа да може одлучити да ли ће спровести истрагу или ако је на други начин сазнао да је извршено кривично дело, јавни тужилац може:

- 1) сам прикупити потребне податке;
- 2) позивати грађане;
- 3) поднети захтев државним и другим органима и правним лицима да му пруже потребна обавештења.

У последњем случају, за непоступање по захтеву јавног тужиоца одговорно лице се може новчано казнити до 150.000 динара, а ако и после тога одбије да да потребне податке, може се још једном казнити истом казном. Одлуку о новчаном кажњавању доноси јавни тужилац. Против одлуке јавног

казнити лице којем је учинилац брачни друг, лице са којим учинилац живи у трајној ванбрачној заједници, сродник по крви у правој линији, брат или сестра, усвојилац или усвојеник, као и брачни друг неког од наведених лица, односно лице које са неким од њих живи у трајној ванбрачној заједници.

Потом, радњу учињења основног облика кривичног дела из чл. 332. (непријављивање кривичног дела и учиниоца), чини лице које зна да је неко лице учинило кривично дело за које се по закону може изрећи доживотни затвор или зна само да је такво дело учињено па то не пријави пре него што су дело, односно учинилац откривени. Запрећена је казна затвора до три године. Службено или одговорно лице које свесно пропусти да пријави кривично дело за које је сазнало у вршењу своје дужности, ако се за то дело по закону може изрећи пет година затвора или тежа казна, казниће се затвором од шест месеци до пет година. Потом, службено или одговорно лице које свесно пропусти да пријави кривично дело свог подређеног које је он учинио при вршењу своје службене, војне или радне обавезе, ако се за то дело по закону може изрећи доживотни затвор, казниће се затвором од једне до осам година. За непријављивање кривичног дела или учиниоца из ст. 1. и 2. неће се казнити лице којем је учинилац супружник или са којим живи у трајној ванбрачној заједници, сродник по крви у правој линији, брат или сестра, усвојилац или усвојеник, као и супружник неког од наведених лица, односно лице које са неким од њих живи у трајној ванбрачној заједници, као и бранилац, лекар или верски исповедник учиниоца.

⁵ Бејатовић, С., *Кривично процесно право*, Београд, 2018, стр. 375.

тужиоца могуће је уложити жалбу, а о жалби одлучује судија за претходни поступак. При том, жалба не задржава извршење решења.

Практично посматрано, јавни тужилац најчешће неће сам да прикупља наведене податке. Ако није у могућности да сам предузме наведене радње, јавни тужилац ће захтевати од полиције да прикупи потребна обавештења и да предузме друге мере и радње у циљу откривања кривичног дела и учиниоца (чл. 286. до 288. ЗКП-а). Полиција је дужна да поступи по захтеву јавног тужиоца и да га обавести о мерама и радњама које је предузела најкасније у року од 30 дана од дана када је примила захтев. У случају непоступања по захтеву јавни тужилац ће поступити у складу са чл. 44. ст. 2. и 3. овог законика. Јавни тужилац, државни и други органи, односно правна лица дужни су приликом прикупљања обавештења, односно давања података да поступају обазриво, водећи рачуна да се не нашкоди части и угледу лица на које се ови подаци односе (чл. 282. ЗКП-а).

У вези са наведеним, према чл. 9. Закона о јавном тужилаштву⁶, суд, други орган Републике Србије, орган аутономне покрајине, јединице локалне самоуправе, градске општине, ималац јавних овлашћења, правно и физичко лице дужни су да јавном тужилаштву на његов захтев, доставе спис и обавештење потребно за предузимање радње у складу са законом. Ако је јавно тужилаштво везано законским роком за поступање, списи се достављају неодложно. Јавно тужилаштво не може без законског овлашћења да захтева достављање списка и обавештења (чл. 9. ЗОЈТ). Истовремено, сви су дужни да јавном тужилаштву, на његов захтев, непосредно доставе податке и пруже објашњења која су му потребна за предузимање радње у складу са законом. Такође, ни у овом случају јавно тужилаштво не може без законског овлашћења да захтева достављање података и пружање објашњења. Дужно је да прима поднесак и изјаву о стварима из своје надлежности, а може да тражи и допуну и објашњења у вези с примљеним поднеском и изјавом (чл. 10. ЗОЈТ).

Наведена овлашћења јавног тужиоца се, између осталог, испољавају и на пољу пресретања електронских комуникација. У наредном тексту укратко ћемо објаснити законски основ за пресретање комуникација, те легислативни оквир развијен кроз јуриспруденцију Европског суда за људска права.

3. Пресретање електронских комуникација

Пресретање електронских комуникација је једна од најважнијих доказних радњи у кривичном поступку. Укратко, електронски надзор комуникација представља пресретање комуникације између две или више страна. Чланом 41. Устава Републике Србије⁷, прописано је да је тајност писама и других средстава комуникације неповредива. Одступања су дозвољена само на

⁶ Сл. гласник РС, бр. 10/2023.

⁷ Сл. гласник РС, бр. 98/2006 и 115/2021.

одређено време и на основу одлуке суда, и то ако су неопходна ради вођења кривичног поступка или заштите безбедности Републике Србије, на начин прописан законом.

Према старом Закону о електронским комуникацијама, пресретање електронских комуникација којим се открива садржај комуникације није било допуштено без пристанка корисника, осим на одређено време и на основу одлуке суда, ако је то неопходно ради вођења кривичног поступка или заштите безбедности Републике Србије, на начин предвиђен законом (чл. 126. Закона о електронским комуникацијама). У овом случају, оператор је био дужан да омогући законито пресретање електронских комуникација. Надлежни државни орган који спроводи послове законитог пресретања био је дужан да води евиденцију о пресретнутим електронским комуникацијама, која нарочито садржи одређење акта који представља правни основ за вршење пресретања, датум и време вршења пресретања, као и да ову евиденцију чува као тајну, у складу са законом којим се уређује тајност података.⁸

⁸ Када надлежни државни орган који спроводи послове законитог пресретања није био у могућности да изврши законито пресретање електронских комуникација без приступа просторијама, електронској комуникационој мрежи, припадајућим средствима или електронској комуникационој опреми оператора, оператор је био дужан да о примљеним захтевима за пресретање електронских комуникација води евиденцију, која нарочито садржи идентификацију овлашћеног лица које је вршило пресретање, одређење акта који представља правни основ за вршење пресретања, датум и време вршења пресретања, као и да ову евиденцију чува као тајну. Потом на њему је лежала обавеза у сврху испуњавања циља и да о свом трошку обезбеди неопходне техничке и организационе услове (уређаје и програмску подршку), као и да доказе о томе достави Агенцији.

Затим, прописано је да је оператор дужан да задржи податке о електронским комуникацијама. Приступ задржаним подацима није био допуштен без пристанка корисника, осим на одређено време и на основу одлуке суда, ако је то неопходно ради вођења кривичног поступка или заштите безбедности Републике Србије. Дакле, законодавац је изричито дозвољавао приступ овим подацима у сврху вођења кривичног поступка. Наведену обавезу задржавања података оператор је испуњавао у складу са релевантним међународним техничким стандардима, односно препорукама, које се односе на задржане податке. Његова је дужност лежала у обавези да задржава податке тако да им се без одлагања може приступити, односно да се без одлагања могу доставити на основу одлуке суда. Надлежни државни орган који је остваривао приступ, односно коме су се достављали задржани подаци, био је дужан да води евиденцију о приступу, односно достављању задржаних података, која је нарочито садржала: одређење судског акта који представља правни основ за приступ, односно достављање задржаних података, датум и време приступања, односно достављања задржаних података, као и да ову евиденцију чува као тајну, у складу са законом којим се уређује тајност података. Када надлежни државни орган није био у могућности да оствари приступ задржаним подацима без приступа просторијама, електронској комуникационој мрежи, припадајућим средствима или електронској комуникационој

Нови Закон о електронским комуникацијама⁹ не садржи одредбе о пресретању комуникација. Чланом 160. прописана је тајност електронских комуникација. У том смислу, у циљу осигуравања тајности електронских комуникација и са њима повезаних података о саобраћају у јавним комуникационим мрежама и јавно доступним услугама електронских комуникација, забрањено је снимање, чување и сваки облик пресретања или надзора електронских комуникација и са њима повезаних података о саобраћају. Ова одредба се не односи на техничко чување података које је нужно за пренос комуникације, не задирући притом у начела заштите тајности података. Такође, наведена одредба не спречава снимање комуникација и са њима повезаних података о саобраћају, које се обавља ради доказивања комерцијалних трансакција или других пословних односа, у којима су обе стране свесне или би морале бити свесне или су изричито упозорене на то да

опреми оператора, оператор је био дужан да о примљеним захтевима за приступ, односно достављање задржаних података, води евиденцију, која нарочито садржи идентификацију овлашћеног лица које је приступило задржаним подацима, односно коме су достављени задржани подаци, одређење судске одлуке која представља правни основ за приступ, односно достављање задржаних података, датум и време приступања, односно достављања задржаних података, као и да ову евиденцију чува као тајну, у складу са законом којим се уређује тајност података (чл. 128. ЗОЕК).

Обавеза оператора се односила на податке потребне за: 1) праћење и утврђивање извора комуникације; 2) утврђивање одредишта комуникације; 3) утврђивање почетка, трајања и завршетка комуникације; 4) утврђивање врсте комуникације; 5) идентификацију терминалне опреме корисника и 6) утврђивање локације мобилне терминалне опреме корисника. Ова обавеза је обухватала и податке о успостављеним позивима који нису одговорени, али није обухватала податке о позивима чије успостављање није успело. Законодавац је забрањивао задржавање података који откривају садржај комуникације (чл. 129. ЗОЕК).

Оператор је нарочито обезбеђивао: 1) да су задржани подаци истог квалитета и подвргнути истим мерама безбедности и заштите као и подаци у електронској комуникационој мрежи оператора; 2) да су задржани подаци заштићени на подесан начин од случајног или недопуштеног уништења, случајног губитка или измене, неовлашћеног или незаконитог чувања, обраде, приступа или откривања, у складу са законом којим се уређује заштита података о личности, односно законом којим се уређује заштита тајних података; 3) да се приступ задржаним подацима на подесан начин ограничи само на овлашћена лица органа који остварују приступ задржаним подацима, те 4) да се задржани подаци униште по истеку прописаног рока, осим података који су сачувани и достављени суду. Оператор је био дужан да, ради остваривања своје обавезе, о свом трошку обезбеди неопходне техничке и организационе услове, као и да докаже о томе достави Агенцији. Надзор над извршењем обавеза оператора вршио је орган надлежан за заштиту података о личности, а када су подаци достављени суду и орган надлежан за надзор над спровођењем закона који регулише заштиту тајности података (чл. 130. ЗОЕК).

⁹ Сл. гласник РС, бр. 35/2023, у даљем тексту: ЗОЕК.

обављена комуникација може да буде снимљена. Коришћење електронских комуникационих мрежа и услуга ради чувања или приступања подацима похрањеним у терминалној опреми крајњег корисника, дозвољено је под условом да је крајњи корисник дао свој пристанак, након што му је дато јасно и потпуно обавештење о сврси прикупљања и обраде података, у складу са законом којим се уређује заштита података о личности, као и да му је пружена прилика да такву обраду одбије, с тим што наведено не спречава техничко чување или приступ подацима искључиво у сврху обезбеђивања комуникације у оквиру електронских комуникационих мрежа или пружања услуга које је крајњи корисник изричито затражио.

Потом, чл. 40. ЗОЕК је, између осталог, прописано да општи услови за пружање јавне електронске комуникационе мреже и/или услуге по режиму општег овлашћења, изузев комуникационе услуге између лица које нису засноване на коришћењу нумерације, односе се и на омогућавање законитог пресретања електронских комуникација и приступа задржаним подацима у складу са посебним законом. Затим, чл. 158. је регулисано да је сврха обраде података о личности приликом регистрације крајњег корисника управо идентификација регистрованог крајњег корисника и испуњење обавеза у складу са законом који регулише законито пресретање и задржавање података.

Правилником о захтевима за уређаје и програмску подршку за законито пресретање електронских комуникација и техничким захтевима за испуњење обавезе задржавања података о електронским комуникацијама¹⁰ предвиђено је да законито пресретање електронских комуникација обухвата откривање садржаја комуникација и надзор података о саобраћају субјекта надзора. Уређаји и програмска подршка оператора морају да омогуће законито пресретање електронских комуникација у реалном времену, тако да сви подаци о комуникацији буду на располагању у току трајања комуникације, односно одмах по завршетку комуникације. Спровођење законитог пресретања електронских комуникација мора се омогућити без прекида, за све време трајања одлуке суда која представља правни основ за вршење законитог пресретања електронских комуникација. Оператор обезбеђује податке о комуникацији и садржају комуникације пресретнуте електронске комуникационе услуге на начин који омогућава тачно и једнозначно повезивање података о комуникацији с његовим садржајем (чл. 5. Правилника).

4. Пресретање електронских комуникација у кривичном поступку

У време у којем живимо и у ком је употреба мобилних телефона готово неограничена, претрес ових уређаја може да укаже на много фактора повезаних

¹⁰ Сл. гласник РС, бр. 88/2015.

са животом власника телефона, његових интереса, укуса, финансијског стања итд.¹¹ С тим у вези, када говоримо о електронским комуникацијама, можемо да издвојимо четири аспекта на које се јављају у кривичном поступку. Прво, то је садржај различитих врста порука у мобилном телефону. Друго, листинг остварених позива. Треће, одређивање базних станица. Четврто, посебна доказна радња тајни надзор комуникација.

4.1. Утврђивање садржине комуникације

У првом случају, преглед садржаја мобилног телефона потпада под чл. 135. Законика о кривичном поступку – увиђај ствари. Наиме, увиђај се предузима над покретним и непокретним стварима окривљеног и других лица, а свако је дужан да органу поступка омогући приступ стварима и да пружи потребна обавештења, при чему се покретне ствари могу и привремено одузети. Према становишту Врховног суда Србије, увид и читање СМС порука представља увиђај на покретној ствари.¹² Генерално, након одузимања мобилног телефона могућ је увид у садржину порука (у том случају не само СМС), које могу да се фотографски документују.¹³ Истовремено, над мобилним телефоном се у судској пракси спроводе и различите врсте вештачења.

Када говоримо о доказивању кривичног дела силовање, садржина комуникације, уколико је откривена, може да укаже на извршење кривичног дела. Рецимо, у једном случају, оптужени је употребом уцењивачке претње извршио психички утицај на оштећену, услед кога је дозволила да над њом покуша обљубу. Истој је претио истинитим чињеницама, да ће њеном брату показати фотографије на којима је оштећена обнажена, а које су заиста постојале и које је оптужени држао у свом телефону, што је утврђено увидом у криминалистичко-техничку документацију. Наведена претња је била озбиљна и подобна да код оштећене створи уверење и страх да ће заиста бити остварена, на шта је додатно утицала и чињеница да је оштећена у телефонској комуникацији са оптуженим слала такве фотографије, као и сазнање да се у њеној школи међу ученицима размењују њене фотографије.¹⁴

Потом, у другом предмету, ... "Из потврде ПУ Кладово, као и криминалистичко-техничке документације утврђено је да је фотографијама дат приказ мобилног телефона, где се на истима приказује и именик предметног телефона са податком о оствареним комуникацијама ... Из наведене комуникације евидентно је да обраћање и однос окривљеног према оштећеном

¹¹ Ingram, J., *Criminal Procedure: Theory and Practice*, Routledge, New York, 2022, стр. 320.

¹² Врховни суд Србије, Кж1. број 2678/07 од 18. фебруара 2008. године.

¹³ Пресуда Апелационог суда у Београду Кж1. број 321/10 од 16. марта 2010. године; видети у Илић, Г., Мајић, М., Бељански, С., Трешњев, А., *Коментар Законика о кривичном поступку*, Београд, 2013, стр. 368.

¹⁴ Пресуда Вишег суда у Новом Пазару, К. број 53/19 од 05. децембра 2019. године.

није примерен и уобичајен, при чему је евидентно додворавање оштећеном, уз потврду окривљеног да је између њих остварен и сексуални однос, уз прећутну потврду да му је позната чињеница недозвољености таквог односа, када је поступање оштећеног на захтеве окривљеног евидентно покорно.”¹⁵ Или, ”претресањем уређаја за аутоматску обраду података и опреме утврђена је садржина података, у овом случају мобилног телефона и СИМ картице привремено одузетог од окривљеног. За мобилни телефон и СИМ картицу форензичка аквизиција је урађена на основу наредбе судије за претходни поступак. Претрес уређаја за аутоматску обраду података и опреме је урађен помоћу форензичког уређаја модела ”ХРУ”. Вибер комуникација из мобилног телефона је урађена мануелном аквизицијом података у виду фото албума. Том приликом је суд утврдио садржај порука и фото записа у телефону оптуженог.”¹⁶ Као доказ да је извршено наведено кривично дело може да се користи и комуникација између оштећене и сведока.¹⁷

Затим, вештачењем мобилног телефона орган поступка може да утврди различите чињенице. Тако, увидом у извештај о прикупљању података из мобилних телефона и СИМ картица утврђено је да је вештачен мобилни телефон који је одузет од окривљеног, у којем није забележен ниједан позив нити СМС порука упућена оштећеној, као и да не постоји меморисан њен број мобилног телефона.¹⁸ У овом предмету, наведена чињеница је тумачена као један од доказа да до извршења кривичног дела није дошло.

У другом предмету је вршено вештачење, при чему је вештак, уз помоћ Службе за специјалне истражне методе, кроз налаз и мишљење утврдио постојање комуникације, али не и садржину порука (које су избрисане из мобилног телефона) нити је могао да утврди локацију одакле је вршена комуникација.¹⁹ У трећем предмету из налаза и мишљења вештака телекомуникација је утврђена комуникација преко друштвене мреже ”Фејсбук” између оштећене и окривљеног и период трајања исте, док је анализом телефона окривљеног и оштећене утврђен број позива окривљеног оштећеног, док СМС поруке нису сачуване.²⁰ Потом, из налаза и мишљења вештака за област телекомуникације у још једном предмету, суд је утврдио да је несумњиво са мобилног телефонског апарата ... остварена комуникација са наведеним бројевима мобилних телефона, датог времена и трајања

¹⁵ Пресуда Вишег суда у Неготину, 2К. број 4/19 од 30. маја 2019. године.

¹⁶ Пресуда Вишег суда у Београду, К. број 265/18 од 22. новембра 2019. године.

¹⁷ Видети нпр. пресуда Вишег суда у Пожаревцу, 1К. број 31/18 од 03. децембра 2019. године.

¹⁸ Пресуда Вишег суда у Београду, 17К. број 433/21 од 20. децембра 2021. године.

¹⁹ Пресуда Вишег суда у Новом Пазару, К. број 6/17 од 30. маја 2018. године.

²⁰ Пресуда Вишег суда у Јагодини, К. број 31/21 од 23. марта 2022. године.

комуникације, а у свему према наводима датим у налазу. Вештак мисли да је било едитовања фолдера Именик и Све поруке.²¹

4.2. Листинг остварене телефонске комуникације и одређивање положаја окривљеног помоћу базних станица

Листинг остварене телефонске комуникације и одређивање положаја окривљеног помоћу базних станица се често користи у кривичним поступцима. Иако је постављано питање да ли се на овај начин задире у посебну доказну радњу, судска пракса је, потпуно оправдано, стала на становиште да прибављање листинга остварене комуникације не представља посебну доказну радњу тајни надзор комуникације.²² Међутим, постоји процедура прибављања листинга, која мора бити испоштована у потпуности. Према судској пракси, "листинг позиваних и примљених позива, као и послатих и примљених СМС порука, са броја мобилног телефона за који постоји сумња да је коришћен од стране окривљеног, може се прибавити од мобилног оператера само на основу одлуке суда, па уколико је прибављен од стране јавног тужиоца не може се користити као доказ у кривичном поступку." Уколико је, пак, листинг прибављен од стране јавног тужиоца, а потом достављен суду, а суд донео наредбу да се листинг достави на вештачење ради анализе позива по хронологији комуникација по базним станицама, такав доказ се не може користити у поступку без обзира што је налаз (извештај) прибављен по наредби суда, јер је проистекао из претходно незаконито прибављеног доказа, по принципу „плодова отровног дрвета“.²³ Судска пракса је заузела исправан став, извлачећи наведено тумачење директно из чл. 41. Устава.

Тако рецимо, "у циљу утврђивања учесталости и времена обављене комуникације између оптуженог и оштећених, суд је прибавио листинге одлазног и долазног телекомуникационог саобраћаја за мобилни телефон оптуженог. ... Остварена комуникација између оптуженог и оштећених није спорна, потврђена је и одбраном оптуженог, који и не спори да је био у контакту са оштећеним, док по оцени суда није од битног и пресудног значаја, односно не представљају одлучне чињенице, околности да ли су га оштећене некада позивале телефоном или је он њих позивао, у смислу кривичних дела која му се

²¹ Пресуда Вишег суда у Краљеву, 2К. број 30/19 од 20. октобра 2020. године.

²² Погледати, нпр. изводе из пресуда објављене у збиркама: Турањанин, В., *Кривична дела против живота и тела у судској пракси*, Службени гласник, Београд, 2023; Турањанин, В., Воштинић, М., Ђорђевић, Д., *Кривична дела убиства у судској пракси – 500 сентенци*, Београд, 2020.

²³ Пресуда Апелационог суда у Крагујевцу, Кж1 342/2020 од 15.7.2020. године, сентенцу приредио Блануша, А., председник Апелационог суда у Крагујевцу.

стављају на терет.²⁴ Увидом у достављени листинг одлазно-долазних телефонских позива ... утврђује се да је окривљени четири пута позвао оштећену, а из истог листинга, на основу базних станица, се такође несумњиво утврђује да је окривљени наведеног дана био на раду у Београду.²⁵ Потом, сходно извештају о оствареној телефонској комуникацији између оштећене и окривљеног несумњиво је утврђено да се инкриминисани догађај десио 01. маја 2017. године у периоду око 22:30 часова.²⁶ Или, провером листинга телефонских позива утврђена је комуникација између окривљеног и оштећене, којом приликом је утврђено да је оштећена имала два мобилна телефона.²⁷

Као што из анализираних судских предмета произилази, некада је могуће доћи до садржаја порука, али не увек. Тако, "суд је имао у виду и телефонску комуникацију између окривљеног и оштећене, односно саобраћај остварене телефонске комуникације са мобилних телефона, који не омогућава увид у садржину комуникације, али се један део комуникације утврђује на основу одштампаног садржаја порука које је сачувала оштећена, а чија садржина јасно упућује на упорност окривљеног и закључак да исти не одустаје."²⁸

Листинг остварене телефонске комуникације може да служи и за проверу исказа окривљеног. У конкретном случају, "...из дописа "Телеком Србија" са листингом података мобилне телефоније и ЦД-ом на коме се налази листинг оствареног телефонског саобраћаја за картицу мобилног телефона који користи окривљени ... утврђено је да на листинзима одлазно-долазног саобраћаја нису приказани позиви на које је одговорено, уколико је таквих података уопште и било. Из наведеног суд утврђује да нема потврде навода из одбране окривљеног да је он предметне вечери позвао полицију. Из наведеног разлога, суд је и одбио предлог браниоца окривљеног да се поново затражи извештај и да се изврши преглед односно штампање садржаја ЦД-а у вези са базним станицама налазећи да је овај доказ непотребан и да би се само одуговлачио поступак. При том, суд је из евиденција остварене телефонске комуникације коришћењем базних станица и лоцирањем места са којег се обавља комуникација за мобилне телефоне које су користили окривљени и оштећена прихватио део одбране окривљеног који не спори ни оштећена, да су њих двоје били у интензивном контакту."²⁹

4.3. Тајни надзор комуникације

На крају, законодавац прописује посебну доказну радњу тајни надзор комуникација. Посебне доказне радње данас представљају један од

²⁴ Пресуда Вишег суда у Краљеву, 1К. број 69/13 од 30. јануара 2014. године.

²⁵ Пресуда Вишег суда у Неготину, 3К. број 12/18 од 16. октобра 2018. године.

²⁶ Пресуда Вишег суда у Неготину, 2К. број 13/19 од 03. марта 2020. године.

²⁷ Пресуда Вишег суда у Прокупљу, К. број 13/18 од 28. јануара 2019. године.

²⁸ Пресуда Вишег суда у Панчеву, 1К. број 20/18 од 12. марта 2019. године.

²⁹ Пресуда Вишег суда у Новом Саду, К. број 116/20 од 07. јуна 2021. године.

најважнијих сегмената борбе против тешких облика кривичних дела. Међутим, њихова неправилна употреба угрожава основна људска права, посебно право на приватност и право на правично суђење. Европска конвенција о људским правима и основним слободама (у даљем тексту: ЕКЉП) у чл. 8. прописује да свако има право на поштовање свог приватног и породичног живота, дома и преписке; неће бити мешања јавног органа у остваривање овог права осим ако је то у складу са законом и неопходно у демократском друштву у интересу националне безбедности, јавне безбедности или економског благостања земље, те ради спречавања нереда или злочина, ради заштите здравља или морала, или ради заштите права и слобода других. Постоји много аспеката чл. 8, тако да је судска пракса у вези са чл. 8 веома свеобухватна.³⁰

Тајни надзор комуникације може да се одреди према лицу за које постоје основи сумње да је учинило неко од таксативно прописаних кривичних дела³¹,

³⁰ de Hert, P., *Balancing security and liberty within the European human rights framework. A critical reading of the Court's case law in the light of surveillance and criminal law enforcement strategies after 9/11*, *Utrecht Law Review*, no. 1/2005, стр. 73.

³¹ Посебне доказне радње могу се одредити за следећа кривична дела: 1) за која је посебним законом одређено да поступа јавно тужилаштво посебне надлежности; 2) тешко убиство (чл. 114. Кривичног законика), отмица (чл. 134. Кривичног законика), приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију (чл. 185. ст. 2. и 3. Кривичног законика), разбојништво (чл. 206. ст. 2. и 3. Кривичног законика), изнуда (чл. 214. ст. 4. Кривичног законика), злоупотреба положаја одговорног лица (чл. 227. Кривичног законика), злоупотреба у вези са јавном набавком (чл. 228. Кривичног законика), примање мита у обављању привредне делатности (чл. 230. Кривичног законика), давање мита у обављању привредне делатности (чл. 231. Кривичног законика), фалсификовање новца (чл. 241. ст. 1. до 3. Кривичног законика), прање новца (чл. 245. ст. 1. до 4. Кривичног законика), неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога (чл. 246. ст. 1. до 4. Кривичног законика), угрожавање независности (чл. 305. Кривичног законика), угрожавање територијалне целине (чл. 307. Кривичног законика), напад на уставно уређење (чл. 308. Кривичног законика), позивање на насилну промену уставног уређења (чл. 309. Кривичног законика), диверзија (чл. 313. Кривичног законика), саботажа (чл. 314. Кривичног законика), шпијунажа (чл. 315. Кривичног законика), одавање државне тајне (чл. 316. Кривичног законика), изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости (чл. 317. Кривичног законика), повреда територијалног суверенитета (чл. 318. Кривичног законика), удруживање ради противуставне делатности (чл. 319. Кривичног законика), припремање дела против уставног уређења и безбедности Србије (чл. 320. Кривичног законика), тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије (чл. 321. Кривичног законика), недозвољена производња, држање, ношење и промет оружја и експлозивних материја (чл. 348. ст. 3. Кривичног законика), недозвољени прелаз државне границе и кријумчарење људи (чл. 350. ст. 2. и 3. Кривичног законика), злоупотреба службеног положаја (чл. 359. Кривичног законика), трговина утицајем (чл. 366. Кривичног законика), примање мита (чл. 367. Кривичног законика), давање мита (чл. 368. Кривичног законика), трговина људима (чл. 388. Кривичног законика), угрожавање лица под међународном заштитом (чл. 392.

при чему се на други начин не могу прикупити докази за кривично гоњење или би њихово прикупљање било знатно отежано. Изузетно, ова посебна доказна радња може да се одреди и према лицу за које постоје основи сумње да припрема неко од тих кривичних дела, а околности случаја указују да се на други начин кривично дело не би могло открити, спречити или доказати или би то изазвало несразмерне тешкоће или велику опасност. Приликом одлучивања о одређивању и трајању посебних доказних радњи орган поступка ће посебно ценити да ли би се исти резултат могао постићи на начин којим се мање ограничавају права грађана (чл. 161. ЗКП-а).³²

Јавни тужилац има рок од шест месеци да покрене кривични поступак. Ако јавни тужилац не покрене кривични поступак у року од шест месеци од дана када се упознао са материјалом прикупљеним коришћењем посебних доказних радњи или ако изјави да га неће користити у поступку, односно да против осумњиченог неће захтевати вођење поступка, судија за претходни поступак ће донети решење о уништењу прикупљеног материјала. О доношењу решења судија за претходни поступак може обавестити лице према коме је спроведена посебна доказна радња ако је у току спровођења радње утврђена његова истоветност и ако то не би угрозило могућност вођења кривичног поступка. Материјал се уништава под надзором судије за претходни поступак који о томе саставља записник. Ако је при предузимању посебних доказних радњи поступљено супротно одредбама ЗКП-а или наредби органа поступка, на прикупљеним подацима се не може заснивати судска одлука (чл. 163. ЗКП-а). То су незаконити докази, који се чувају до правноснажног окончања судског поступка који се води због прибављања таквих доказа (чл. 84. ст. 3. ЗКП-а).

У случају да је предузимањем посебних доказних радњи прикупљен материјал о кривичном делу или учиниоцу који није био обухваћен одлуком о одређивању посебних доказних радњи, такав материјал се може користити у поступку само ако се односи на једно или више наведених кривичних дела (чл. 164. ЗКП-а).³³

Кривичног законика) и кривично дело из чл. 98. ст. 2. до 5. Закона о тајности података; 3) спречавање и ометања доказивања (чл. 336. ст. 1. Кривичног законика) ако је учињено у вези са наведеним кривичним делима. Тајни надзор комуникације може да се одреди и за следећа кривична дела: неовлашћено искоришћавање ауторског дела или предмета сродног права (чл. 199. Кривичног законика), оштећење рачунарских података и програма (чл. 298. ст. 3. Кривичног законика), рачунарска саботажа (чл. 299. Кривичног законика), рачунарска превара (чл. 301. ст. 3. Кривичног законика) и неовлашћени приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података (чл. 302. Кривичног законика).

³² Бејатовић, С., *Нав. дело*, стр. 352.

³³ Иначе, предлог за одређивање посебних доказних радњи и одлука о предлогу бележе се у посебном уписнику и чувају се заједно са материјалом о спровођењу посебних доказних радњи у посебном омоту списка са назнаком "посебне доказне радње" и ознаком степена тајности, у складу са прописима који уређују тајне податке. Подаци о

Тајни надзор и снимање комуникација, која се обавља путем телефона или других техничких средстава или надзор електронске или друге адресе осумњиченог и заплену писама и других поштиљки, одређује суд на образложени предлог јавног тужиоца (чл. 166. ЗКП-а). Надлежност за одређивање ове посебне доказне радње поверена је судији за претходни поступак, који је одређује образложеном наредбом. Наредба садржи расположиве податке о лицу према којем се тајни надзор комуникације одређује, законски назив кривичног дела, означавање познатог телефонског броја или адресе осумњиченог, односно телефонског броја или адресе за коју постоје основи сумње да је осумњичени користи, разлоге на којима се заснива сумња, начин спровођења, обим и трајање посебне доказне радње. Тајни надзор комуникације може трајати три месеца, а због неопходности даљег прикупљања доказа се може продужити највише за три месеца. Ако је реч о таксативно наведеним кривичним делима, тајни надзор може се изузетно продужити још највише два пута у трајању од по три месеца. Спровођење надзора се прекида чим престану разлози за његову примену (чл. 167. ЗКП-а).

Наредбу извршава полиција, Безбедносно-информативна агенција или Војнобезбедносна агенција. О спровођењу тајног надзора комуникације сачињавају се дневни извештаји који се заједно са прикупљеним снимцима комуникације, писмима и другим поштиљкама које су упућене осумњиченом или које он шаље достављају судији за претходни поступак и јавном тужиоцу на њихов захтев. Поштанска, телеграфска и друга предузећа, друштва и лица регистрована за преношење информација дужна су да државном органу који извршава наредбу, омогуће спровођење надзора и снимања комуникације и да, уз потврду пријема, предају писма и друге поштиљке (чл. 168. ЗКП-а).

Ако у току спровођења тајног надзора комуникације дође до сазнања да осумњичени користи други телефонски број или адресу, државни орган ће проширити тајни надзор комуникације и на тај телефонски број или адресу и о томе ће одмах обавестити јавног тужиоца. По пријему обавештења, јавни тужилац ће одмах поднети предлог да се накнадно одобри проширење тајног надзора комуникације. О предлогу одлучује судија за претходни поступак у року од 48 часова од пријема предлога и о томе саставља белешку у записнику. Ако усвоји предлог, судија за претходни поступак ће накнадно одобрити проширење тајног надзора комуникације, а ако одбије предлог, материјал који је прикупљен на овај начин се уништава (чл. 169. и 163. ст. 1. и 2. ЗКП-а).

По завршетку тајног надзора комуникације надлежни орган доставља судији за претходни поступак снимке комуникације, писма и друге поштиљке и посебан извештај који садржи: време почетка и завршетка надзора, податке о службеном лицу које је надзор спровело, опис техничких средстава која су

предлагању, одлучивању и спровођењу посебних доказних радњи представљају тајне податке, дужна су да их чувају као тајне и друга лица која их у било ком својству сазнају (чл. 165. ЗКП-а).

примењена, број и расположиве податке о лицима обухваћеним надзором и оцену о сврсисходности и резултатима примене надзора. Судија за претходни поступак ће приликом отварања писама и других пошиљки пазити да се не повреди печати и да се омоти и адресе сачувају. О отварању ће саставити записник. Сав материјал добијеним спровођењем тајног надзора комуникације доставиће се јавном тужиоцу. Јавни тужилац ће одредити да се снимци добијени употребом техничких средстава у целини или делимично препишу и опишу. На снимке који су начињени супротно наведеним одредбама примењују се одредбе које се односе на незаконите доказе. Другим речима, судија за претходни поступак ће донети решење о издвајању записника о овим радњама из списка одмах, а најкасније до завршетка истраге. Против овог решења дозвољена је посебна жалба. По правноснажности решења, издвојени записници се стављају у посебан запечаћени омот и чувају код судије за претходни поступак одвојено од осталих списка и не могу се разгледати нити се могу користити у поступку.³⁴

Значајан допринос у овој области произилази са становишта Европског суда за људска права³⁵ да законодавци треба да јасно препознају круг субјеката који би могли бити изложени овој мери, али и природу (врсту) кривичног дела, где је применљиво; временска ограничења примене; записник; начин контроле ове евиденције и разлози уништавања прикупљеног материјала.³⁶ Пресретање комуникација је веома сложено питање³⁷ и ЕСЉП је, од случаја *Leander* па надаље, увек ишао ка прогресивном проширењу делокруга чл. 8.³⁸ Како Лагервол истиче, судска пракса Европског суда за људска права је релативно богата у смислу разматрања мера тајног надзора, као што су обавештајни сигнали и индивидуално прислушкивање.³⁹ Дакле, када говоримо о мерама тајног надзора, кључни члан је чл. 8. Конвенције. Један од аспеката чл. 8. није

³⁴ Видети и Ћетковић, П., *Посебне доказне радње – појам, карактеристике и пракса*, Зборник радова: Две деценије реформе казненог законодавства: искуства и поуке, Златибор, 2023, стр. 461-485.

³⁵ Ивановић, З., Бановић, Б., *Анализа правне регулативе надзора над комуникацијама и пракса Европског суда за људска права*, Безбедност, бр. 1/2011, стр. 93-115.

³⁶ *Huvig v. France*. Application no. 11105/84 (European Court of Human Court, April 24, 1990) и *Kruslin v. France*. Application no. 11801/85 (European Court of Human Rights, April 24, 1990) (видети више у Joubert, C., *Undercover policing a comparative study*, European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice 2(1)/1994, стр. 18-38).

³⁷ Rona, G., Aarons, L., *State responsibility to respect, protect and fulfill human rights obligations in cyberspace*, Journal of National Security Law and Policy, 8(3), 2016, стр. 512.

³⁸ Sicurella, R., Scalia, V., *Data Mining and Profiling in the Area of Freedom, Security and Justice: State of Play and New Challenges in the Balance between Security and Fundamental Rights Protection*, New Journal of European Criminal Law, 4(3)/2013, стр. 434-435.

³⁹ Lagerwall, A., *Privacy and Secret Surveillance from a European Convention Perspective*, Stockholm, Stockholm University, 2008, стр. 19.

само заштита људи од спољашњег преиспитивања њихових личних ситуација, већ и поштовање њиховог достојанства и осећаја да су цењени.⁴⁰

ЕСЈП је у бројним пресудама нагласио да су телефонски разговори обухваћени појмовима „приватни живот” и „преписка” у смислу чл. 8. Конвенције. Такво мешање је оправдано само одредбама ст. 2. чл. 8. ако је „у складу са законом“, тежи једном или више легитимних циљева из ст. 2. и „неопходан је у демократском друштву“ да би се постигао циљ или циљеви. Иначе, то је озбиљна претња индивидуалној демократији у данашњем свету.⁴¹ Израз „у складу са законом” подразумева услове који превазилазе постојање правног основа у домаћем закону и захтева да правни основ буде „доступан” и „предвидив”.⁴²

Генерално, ЕСЈП је у својој пракси дефинисао значење израза „у складу са законом“. Према ЕСЈП, то имплицира да оспорена мера треба да има неку основу у домаћем закону, али се такође односи и на квалитет дотичног закона, захтевајући да буде компатибилна са владавином права и доступна дотичном лицу које мора, штавише, бити у стању да предвиди његове последице по њега, те мора бити компатибилан са владавином права.⁴³ У домаћем закону мора постојати мера правне заштите од произвољног мешања јавних власти у права загарантована ст. 1. чл. 8.⁴⁴ Поред тога, ЕСЈП је нагласио чињеницу да су ризици произвољности евидентни посебно када се овлашћење извршне власти врши у тајности.⁴⁵

Хуан Антонио Гарсија Амадо нас подсећа да је, према Речнику Шпанске краљевске академије, предвидљиво „оно што се може предвидети или је у

⁴⁰ Turanjanin, V., *Special investigative measures: Comparison of the Serbian Criminal Procedure Code with the European Court of Human Rights Standards*, The International Journal of Evidence & Proof, 26(1)/2022, стр. 36; Feldman, D., *Civil Liberties and Human Rights in England and Wales*, Oxford, Oxford University Press, 2002, стр. 702; Marshall, J., *Personal Freedom through Human Rights Law? Autonomy, Identity and Integrity under the European Convention on Human Rights*, Leiden – Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2009, стр. 70.

⁴¹ Nash, S., *Secretly Recorded Conversations and the European Convention on Human Rights: Khan v UK*, The International Journal of Evidence & Proof, 4(4)/2000, стр. 268.

⁴² *Amann v. Switzerland*, Application no. 27798/95 (European Court of Human Rights, February 16, 2000), § 55; Turanjanin, V., *Special investigative measures...*, стр. 37.

⁴³ *Kruslin v. France*, § 27; *Lambert v. France*. Reports of Judgments and Decisions 1998-V (European Court of Human Rights, August 24, 1998), § 23; *Huvig v. France*, § 26; *Kopp v. Switzerland*. Application no. 23224/94 (European Court of Human Rights, March 25, 1998), § 55; *Perry v. the United Kingdom*. Application no. 63737/00 (European Court of Human Rights, July 17, 2003), § 45; *Dumitru Popescu v. Romania (No. 2)*. Application no. 71525/01 (European Court of Human Rights, April 26, 2007), § 61; *Liberty and Others v. the United Kingdom*. Application no. 58243/00 (European Court of Human Rights, July 01, 2008), § 59.

⁴⁴ *Malone v. The United Kingdom*. Application no. 8691/79 (European Court of Human Rights, August 02, 1984), § 67.

⁴⁵ *Klass and Others v. Germany*. Application no. 5029/71 (European Court of Human Rights, September 06, 1978), §§ 42, 49; Turanjanin, V., *Special investigative measures...*, стр. 37.

оквиру нормалног предвиђања“, тако да, предвидети значи видети у ишчекивању или знати, нагађати по неким знацима или индикацијама шта треба да се деси или да има или да припреми ресурсе против будућих непредвиђених ситуација.⁴⁶ Када говоримо о предвидљивости у контексту прикривеног пресретања комуникације, захтеви Конвенције не могу бити потпуно исти у посебном контексту пресретања комуникација за потребе полицијских истрага.⁴⁷ ЕСЈП је у предмету *Kvasnica* навео да захтев правне „предвидљивости“ у посебном контексту тајних мера надзора, као што је пресретање комуникација, не може значити да би појединац требало да буде у стању да предвиди када ће власти вероватно пресрести његову комуникацију тако да да може да прилагоди своје понашање у складу са тим.⁴⁸ Овај стандард се, између осталих, понавља у предмету *Weber and Saravia v. Germany*⁴⁹ или на сличан начин у *Leander v. Sweden*: „...захтев предвидљивости у посебном контексту тајног надзора особља у секторима који утичу на националну безбедност не може бити исти као и у многим другим областима. Дакле, то не може значити да појединцу треба омогућити да тачно предвиди које ће провере у вези са њим вршити шведска специјална полицијска служба у својим настојањима да заштити националну безбедност.“⁵⁰ Међутим, домаћи закон мора бити довољно јасан у својим условима да појединцима пружи адекватну индикацију о околностима и условима под којима су јавни органи овлашћени да прибегну било којој таквој мерама (на његово тајно и потенцијално опасно мешање у право на поштовање приватног живота и преписке.⁵¹ ЕСЈП је такође нагласио потребу за заштитним мерама у вези с тим. У својој судској пракси о тајним мерама надзора, описао је преглед минималних заштитних мера које треба да буду прописане у како би се избегле злоупотребе овлашћења.⁵²

⁴⁶ Amado, J. A., *On the Foreseeability of Legal Consequences: Which Normative Provisions Are and Which Are Not Protected?*, у зборнику *Multilevel Protection of the Principle of the Legality in Criminal Law* (Manzano MP, Sánchez JA, and Rosique MM (ур.)), Cham, Springer, 2017, стр. 177.

⁴⁷ *Malone v. The United Kingdom*, § 67.

⁴⁸ *Kvasnica v. Slovakia*. Application no. 72094/01 (European Court of Human Rights, June 09, 2009), § 79.

⁴⁹ *Weber and Saravia v. Germany*. Decision as to the Admissibility of Application no. 54394/00 (European Court on Human Rights, June 29, 2006), § 93.

⁵⁰ *Leander v. Sweden*. Application no. 9248/81 (European Court of Human Rights, March 26, 1987), § 51.

⁵¹ *Kvasnica v. Slovakia*, § 79; *Huvig v. France*, § 29; *Malone v. The United Kingdom*, § 67; *Kopp v. Switzerland*, § 64; *Valenzuela Contreras v. Spain*. Application no. 27671/95 (European Court of Human Rights, July 30, 1998), § 46; Ковачевић, М., *Тајни надзор комуникације – усклађеност са судском праксом Европског суда за људска права*, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 2/2014, стр. 164-179.

⁵² Turanjani, V., *Special investigative measures...*, стр. 37; *Kvasnica v. Slovakia*, § 79.

У контексту тајних мера надзора или пресретања од стране јавних органа, неопходно је имати јасна, детаљна правила о пресретању телефонских разговора, посебно зато што технологија доступна за коришћење постаје све софистициранија.⁵³ У случају када домаћи закон не регулише употребу прикривених прислушних уређаја у релевантном тренутку, ометање није „у складу са законом”.⁵⁴ Затим, у бројним пресудама ЕСЉП је навео да, с обзиром на то да примена мере тајног надзора комуникације у пракси није подложна контроли јавности у целини, то би било у супротности са владавином права. Сходно томе, закон мора навести обим сваког таквог дискреционог права датог надлежним органима и начин његовог коришћења са довољно јасноће да се појединцу пружи адекватна заштита од произвољног мешања.⁵⁵

ЕСЉП такође наглашава да ће, у случају када би обим мера тајног надзора могао да обухвати практично било кога, доћи до кршења чл. 8.⁵⁶ Како је ЕСЉП нагласио, дужина трајања мере је веома важна. Дакле, ако закон не прецизира трајање мере или разлоге који би је могли оправдати, не задовољава критеријуме из чл. 8.⁵⁷ За постојање повреде неопходно је да закон који је на снази у тренутку наводног кршења имао недостатке. Без обзира на промене у законодавству које се десе између дана наводне повреде и доношења пресуде, ЕСЉП ће ценити напоре државе, али ће такође утврдити кршење чл. 8.⁵⁸

У предмету *Weber and Saravia*, ЕСЉП понавља да је, када је у равнотежи интерес тужене државе да заштити своју националну безбедност путем мера тајног надзора са озбиљношћу мешања у право подносиоца представке на поштовање приватног живота, доследно признао да националне власти уживају прилично широку слободу процене у избору средстава за постизање легитимног циља заштите националне безбедности.⁵⁹ С обзиром на ризик да систем тајног надзора ради заштите националне безбедности може да поткопа или чак уништи демократију под плаштом одбране, ЕСЉП мора бити уверен

⁵³ *Valenzuela Contreras v. Spain*, 67; *Kopp v. Switzerland*, § 72.

⁵⁴ *P. G. and J. H. v. the United Kingdom*. Application no. 44787/98 (European Court of Human Rights, December 25, 2001), § 39.

⁵⁵ *Weber and Saravia v. Germany*, § 46; *Malone v. The United Kingdom*, § 68; *Leander v. Sweden*, § 51; *Huvig v. France*, § 29; *Bykov v. Russia*. Application no. 4378/02 (European Court of Human Rights, March 10, 2009), § 78; Turanjanin, V., *Special investigative measures...*, стр. 38.

⁵⁶ *Szabó and Vissy v. Hungary*. Application no. 37138/14 (European Court of Human Rights, June 06, 2016), § 89.

⁵⁷ *Domenichini v. Italy*. Application no. 15943/90 (European Court of Human Rights, November 15, 1996), § 30.

⁵⁸ На пример, ЕСЉП сматра да, у овом степену, током релевантног периода притвора подносиоца представке, спорне мере надзора, у мери у којој су се могле применити на њега, нису испуњавале услове из чл. 8. Конвенције. *R. E. v. the United Kingdom*. Application no. 62498/11 (European Court of Human Rights, October 27, 2015), § 142.

⁵⁹ Видети и *Klass and Others v. Germany*, § 49.

да постоје адекватне и делотворне гаранције против злоупотребе. Ова процена зависи од свих околности случаја, као што су природа, обим и трајање могућих мера, разлози потребни за њихово налагање, надлежни органи да их овласте, спроводе и надзиру, као и врста правног лека коју обезбеђује националног права.⁶⁰ У пресуди *Dragojević v. Croatia*, ЕСЉП поново скреће пажњу на питање да ли је мешање било „неопходно у демократском друштву“ у остваривању легитимног циља, будући да је Суд сматрао да се овлашћења која налажу тајни надзор грађана толеришу само у складу са чл. 8. када су неопходна за очување демократских институција.⁶¹ У процени постојања и обима такве неопходности, државе уговорнице уживају одређено поље слободне процене, али то поље подлеже европском надзору.⁶² У предмету *Barfod v. Denmark*, ЕСЉП је обухватио и законе и одлуку којом се исти примењује, чак и оне које је донео независни суд.⁶³ Затим, Суд треба да утврди да ли су процедуре за надзор одређивања и спровођења рестриктивних мера такве да задрже „мешање“ на оно што је „неопходно у демократском друштву. Поред тога, вредности демократског друштва морају се што верније пратити у надзорним поступцима да се не прекораче границе нужде у смислу чл. 8. ст. 2. Конвенције.⁶⁴

ЕСЉП се у неколико наврата бавио овим питањем. Прво, једно од фундаменталних питања у овој сфери јесте да ли је тајни надзор био неопходан. ЕСЉП је у последњих неколико година донео неколико пресуда против Хрватске. Најважнија је вероватно *Dragojević v. Croatia* где је ЕСЉП такође нагласио да орган овлашћен да одобри употребу тајног надзора, између осталог, може исте да одобри само у случају да је употреба таквих мера ограничена на случајеве у којима постоје чињенични разлози за сумњу лице које је планирало, извршило или извршило одређена тешка кривична дела и да се мере могу изрећи само ако нема изгледа да ће се чињенице успешно утврдити другим доказима или би то било знатно теже. Наведено треба да осигура да се мере не налажу насумично, неправилно или без дужног и одговарајућег разматрања.⁶⁵ Стога је важно да надлежни орган утврди да ли постоји убедљиво оправдање за одобравање мера тајног надзора.

Штавише, ЕСЉП сматра да у ситуацији у којој је законодавац предвидео претходно детаљно судско испитивање сразмерности употребе мера тајног

⁶⁰ *Weber and Saravia v. Germany*, § 106.

⁶¹ Видети и *Kennedy v. the United Kingdom*. Application no. 26839/05 (European Court of Human Rights, May 18, 2010), § 153.

⁶² Turanjanin, V., *Special investigative measures...*, стр. 39.

⁶³ *Barfod v. Denmark*. Application no. 11508/85 (European Court of Human Rights, February 22, 1989), § 28.

⁶⁴ *Dragojević v. Croatia*. Application no. 68955/11 (European Court of Human Rights, January 15, 2015), § 84; *Lambert v. France*, § 31; *Kvasnica v. Slovakia*, § 80.

⁶⁵ *Dragojević v. Croatia*, §§ 94-95.

надзора, заобилажење овог захтева ретроспективним оправдањем, које су увели судови, тешко може да пружи адекватне и довољне гаранције против потенцијалних злоупотреба, јер отвара врата самовољи дозвољавањем спровођења тајног надзора супротно процедури предвиђеној релевантним законом. Ово посебно важи у случајевима у којима је једина ефикасна могућност за лице које је подвргнуто тајном надзору у контексту кривичног поступка да оспори законитост употребе таквих мера пред кривичним судом током кривичног поступка. Суд је већ сматрао да, иако су судови у кривичном поступку могли да разматрају питања правичности прихватања доказа у кривичном поступку, није им било отворено да се баве питањем да ли је мешање у право подносиоца представке на поштовање његовог приватног живота било „у складу са законом”; још мање им је било омогућено да дају одговарајућу помоћ у вези са притужбом.⁶⁶ Суштински, у овом случају, суштина није била у недозвољеном тајном надзору, већ у лошој пракси.⁶⁷ Стога је важно да орган за одобравање утврди да ли постоји неопходно оправдање за одобравање мера тајног надзора. Ово образложење следи у предметима *Bašić v. Croatia* и *Matanović v. Croatia*⁶⁸, али слична ситуација се може наћи и у *Goranova-Karaeneva v. Bulgaria*.⁶⁹ У суштини, од тренутка када наредба судије не садржи јасно образложење, практично је немогуће утврдити да ли је судија извршио било какву врсту испитивања конкретних чињеница предмета и приложених материјала.⁷⁰

ЕСЈП је у предмету *Roman Zakharov v. Russia* нагласио недостатак одредбе која предвиђа укидање мера тајног надзора када то више није неопходно, што не пружа довољне гаранције против произвољног мешања.⁷¹ Наиме, у овом, као и у предмету *Szabó and Vissy v. Hungary*, ЕСЈП је признао да заштита националне безбедности и јавног поретка, као и спречавање

⁶⁶ *Dragojević v. Croatia*, §§ 98-99.

⁶⁷ Fuster, G., *What prior judicial scrutiny of secret surveillance stands for*, *European Data Protection Law Review (EDPL)*, 2(3), 2016, стр. 439.

⁶⁸ *Bašić v. Croatia*. Application no. 22251/13 (European Court of Human Rights, October 25, 2016); *Matanović v. Croatia*. Application no. 2742/12 (European Court of Human Rights, July 04, 2017).

⁶⁹ *Goranova-Karaeneva v. Bulgaria*. Application no. 12739/105 (European Court of Human Rights, March 08, 2011).

⁷⁰ Jelinić, Z., *The EU Reports and Other Soft-Governance Tools on Rule of Law, Independence, Quality and Efficiency of Justice Systems Are They Right about the Current State of Justice System in Croatia?*, *EU and Comparative Law Issues and Challenges Series*, 4, 2020, стр. 94; Karas, Z., *Consequences of Incomplete Reasoning in Court Order for Covert Measures*, *EU and Comparative Law Issues and Challenges Series*, 4, 2020, стр. 464-485.

⁷¹ *Roman Zakharov v. Russia*. Application no. 47143/06 (European Court of Human Rights, December 04, 2015), § 302.

криминала, па чак и заштита економског благостања, спроводи системски мера тајног надзора, представљају легитимно право у смислу чл. 8 (2) Конвенције.⁷²

ЕСЈП је такође заузео став да је веома важно постојање органа или службеника који је или екстеран у односу на службе које користе средства надзора или бар морају да имају одређене квалификације које обезбеђују његову независност и поштовање владавине права.⁷³ Суд је направио напредак у односу на *Kennedy* зато што захтева *ex post* контролу.⁷⁴

Веома важно питање у овој области је питање обавештавања о мерама надзора, које је нераскидиво повезано са делотворношћу правних лекова пред судом⁷⁵ а самим тим и са постојањем ефективних заштитних механизма против злоупотребе овлашћења надзора, будући да на овом пољу у принципу постоји мали простор за обраћање судовима од стране лица које се налазило под мерама надзора, осим ако је потоње обавештено о мерама предузетим без његовог/њеног знања и тако може ретроспективно да оспори њихову законитост.⁷⁶ ЕСЈП је искористио *Klass* као прилику да одреди основне принципе који балансирају између овлашћења тајног надзора комуникације и права циљаних појединаца, посебно права да буду обавештени о мерама надзора и могућности да се обрате судовима након престанка таквих мера.⁷⁷ У *Klass*, ЕСЈП није директно захтевао обавештавање дотичне особе, али у новијим случајевима ЕСЈП све више инсистира на обавези обавештавања,⁷⁸

⁷² Mark, D. D., Vandendriessche, A., *From Digital Rights Ireland and Schrems in Luxembourg to Zakharow and Szabo/Vissy in Strasbourg*, European Data Protection Law Review (EDPL) 2(1)/2016, стр. 127.

⁷³ *Association for European Integration and Human Rights and Ekinidzhiev v. Bulgaria*. Application no. 62540/00 (European Court of Human Rights, June 28, 2007), § 85.

⁷⁴ McIntyre, T. J., *Judicial oversights of surveillance: the case of Ireland in comparative perspective*, у зборник Scheinin, M., Krunke, H., Aksenova, M. (ур.), *Judges as Guardians of Constitutionalism and Human Rights*, Cheltenham-Northampton, Edward Elgar Publishing, 2016, стр. 154.

⁷⁵ Ефикасност правних лекова је повезана са обавештењем. Међутим, питање правних лекова се односи на ретроактивну примену правних лекова након надзора, јер субјект надзора треба да има право да испитује законитост тајне мере надзора. Анализа чл. 13 у *Association for European Integration and Human Rights and Ekinidzhiev v. Bulgaria* је најкомплетнија анализа у судској пракси у вези са питањем накнадног обавештења (Murphy, M. H., *Surveillance and the Right to Privacy: Is an 'Effective Remedy' Possible?*, у зборнику Diver, A., Miller, J. (ур.), *Justiciability of Human Rights Law in Domestic Jurisdictions*, Heidelberg-New York-Dordrecht-London, Springer, 2016, 296).

⁷⁶ *Klass and Others v. Germany*, § 57; *Weber and Saravia v. Germany*, § 135.

⁷⁷ Boehm, F., *Information Sharing and Data Protection in the Area of Freedom, Security and Justice: Towards Harmonized Data Protection Principles for Information Exchange at EU-level*, Heidelberg-Dordrecht-London-New York, Springer, 2012, стр. 34.

⁷⁸ Boehm, F., de Hert, P., *Notification, an important safeguard against the improper use of surveillance - finally recognized in case law and EU law*, European Journal of Law and Technology, 3(3)/2012.

почев од *Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiev v. Bulgaria*.

Међутим, чињеница да лица која су под тајним надзором нису накнадно обавештена, након престанка надзора, не може сама по себи да оправда закључак да мешање није било „неопходно у демократском друштву“, јер је само одсуство знања о надзору оно што осигурава ефикасност надзора. Такво обавештење би суштински могло открити радне методе и поља деловања, те обесмислити читаву меру. Чим се обавештавање може извршити без угрожавања сврхе ограничења након престанка мере надзора, информације треба, међутим, да буду пружене заинтересованим лицима.⁷⁹ У *Szabó and Vissy v. Hungary* такође није постојала обавеза обавештавања, па је из тог разлога, између осталог, ЕСЈП утврдио повреду чл. 8. Конвенције. Последњих година ЕСЈП је у више наврата доносио одлуке о заштити права на приватност када је у питању масовни надзор комуникација.⁸⁰

5. Закључак

Посебне доказне радње су данас кључне у светским кривичним поступцима. Пресретање комуникација, пре свега мобилних, једна је од честих радњи доказивања, која се јавља у више облика. У раду смо објаснили кључне форме, како са теоријског, тако и нормативног аспекта, са посебни освртом на судску праксу. Кроз анализирану судску праксу смо потврдили обе постављене хипотезе у вези са доказивањем кривичног дела силовање, за које су кроз многобројна истраживања наглашени проблеми у доказивању. Истовремено, посебан акценат за Србију је везан за имплементацију Истамбулске конвенције у овом домену. Услед свега тога сматрали смо корисним анализирати пресретање комуникације у вези са доказивањем овог кривичног дела.

Тајни надзор комуникација је сложена тема широм света. Дубоко утиче на основна људска права, која су у том смислу заштићена чл. 8. Конвенције. ЕСЈП је у својој широкој пракси узео бројне стандарде у овој сфери и сходно томе поставио многе захтеве. Морамо истаћи чињеницу да неразумевање захтева које намеће ЕСЈП може довести до озбиљних последица по владавину

⁷⁹ *Klass and Others v. Germany*, § 58; *Weber and Saravia v. Germany*, § 135; *Leander v. Sweden*, § 66; *Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiev v. Bulgaria*, § 90.

⁸⁰ Turanjanin, V., *Special investigative measures...*, стр. 42; Vogiatzoglou, P., *Centrum for Rattvisa Sweden: Bulk interception of communications by intelligence services in Sweden does not violate the right to privacy*, *European Data Protection Law Review (EDPL)*, 4(4)/2018, стр. 563-567; van der Sloot, B., Kosta, E., *Big brother watch and others UK: Lessons from the latest Strasbourg ruling on bulk surveillance*, *European Data Protection Law Review (EDPL)*, 5(2)/2019, стр. 252-261.

права.⁸¹ Поред тога, могло би се рећи да ЕСЈП поставља две врсте захтева, при чему је први везан за неопходне измене законодавства, док је други везан за правилну примену постојећих законских прописа. Српско законодавство углавном прати стандарде Европског суда за људска права, али би се у неким деловима могло и побољшати. Ипак, неке од постојећих одредби треба боље применити. Судска пракса коју смо анализирали у овом раду може бити корисна смерница за будућу примену, али и измену прописа.

*Veljko Turanjanin, Ph.D., Associate Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac*

INTERCEPTION OF COMMUNICATIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS AND PROVING THE RAPE

Summary

In the paper, the author analyzes interception of telecommunications in criminal proceedings. Primarily, it analyzes the normative framework and explains how different types of services related to telecommunications can be demanded in criminal proceedings. It places a special emphasis on the protection of human rights when applying the special evidentiary action of secret surveillance of communications. Then the author analyzes the use of mobile traffic in the investigation of the crime of rape. The author tests two hypotheses. The first hypothesis considers that the content of mobile communication can be evidence when proving the mentioned criminal act. The second hypothesis assumes the use of locating the location of the mobile phone and linking the perpetrator to the place of the crime. By analyzing the judicial practice, the author confirms both hypotheses.

Key words: *electronic communications, criminal offense of rape, proof, evidentiary actions, special evidentiary actions, interception of communications.*

⁸¹ Boroi, A., *Examination of the Provisions Governing the Interceptions of Conversations and Communications according to the European Court of Human Rights Jurisprudence*, AUDJ, 9(1)/2013, стр. 69.

Литература

Домаћа литература

- Бејатовић, С., *Кривично процесно право*, Београд, 2018.
- Воштинић, М., *Кривична пријава – теоријски и практични аспекти*, Безбедност, бр. 1/2023.
- Ивановић, З., Бановић, Б., *Анализа правне регулативе надзора над комуникацијама и пракса Европског суда за људска права*, Безбедност, бр. 1/2011.
- Илић, Г., Мајић, М., Бељански, С., Трешњев, А., *Коментар Законика о кривичном поступку*, Београд, 2013.
- Ковачевић, М., *Тајни надзор комуникације – усклађеност са судском праксом Европског суда за људска права*, Анали Правног факултета у Београду, бр. 2/2014.
- Турањанин, В., *Кривична дела против живота и тела у судској пракси*, Београд, 2023.
- Турањанин, В., Воштинић, М., Ђорђевић, Д., *Кривична дела убиства у судској пракси – 500 сентенци*, Београд, 2020.
- Њетковић, П., *Посебне доказне радње – појам, карактеристике и пракса*, Зборник радова: Две деценије реформе казненог законодавства: искуства и поуке, Златибор, 2023.

Страна литература

- Amado, J. A., *On the Foreseeability of Legal Consequences: Which Normative Provisions Are and Which Are Not Protected?*, у зборнику *Multilevel Protection of the Principle of the Legality in Criminal Law* (Manzano MP, Sánchez JA, and Rosique MM (ур.)), Cham, Springer, 2017.
- Boehm, F., *Information Sharing and Data Protection in the Area of Freedom, Security and Justice: Towards Harmonized Data Protection Principles for Information Exchange at EU-level*, Heidelberg-Dordrecht-London-New York, Springer, 2012.
- Boehm, F., de Hert, P., *Notification, an important safeguard against the improper use of surveillance - finally recognized in case law and EU law*, European Journal of Law and Technology, 3(3)/2012.
- Boroi, A., *Examination of the Provisions Governing the Interceptions of Conversations and Communications according to the European Court of Human Rights Jurisprudence*, AUDJ, 9(1)/2013.
- de Hert, P., *Balancing security and liberty within the European human rights framework. A critical reading of the Court's case law in the light of surveillance and criminal law enforcement strategies after 9/11*, Utrecht Law Review, 1/2005.
- Feldman, D., *Civil Liberties and Human Rights in England and Wales*, Oxford, Oxford University Press, 2002.
- Fuster, G., *What prior judicial scrutiny of secret surveillance stands for*, European Data Protection Law Review (EDPL), 2(3)/2016.
- Ingram, J., *Criminal Procedure: Theory and Practice*, Routledge, New York, 2022.
- Jelinić, Z., *The EU Reports and Other Soft-Governance Tools on Rule of Law, Independence, Quality and Efficiency of Justice Systems Are They Right about the*

- Current State of Justice System in Croatia?*, EU and Comparative Law Issues and Challenges Series, 4/2020.
- Joubert, C., *Undercover policing a comparative study*, European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice 2(1)/1994.
- Karas, Z., *Consequences of Incomplete Reasoning in Court Order for Covert Measures*, EU and Comparative Law Issues and Challenges Series, 4/2020.
- Lagerwall, A., *Privacy and Secret Surveillance from a European Convention Perspective*, Stockholm, Stockholm University, 2008.
- Mark, D. D., Vandendriessche, A., *From Digital Rights Ireland and Schrems in Luxembourg to Zakharov and Szabo/Vissy in Strasbourg*, European Data Protection Law Review (EDPL) 2(1)/2016.
- Marshall, J., *Personal Freedom through Human Rights Law? Autonomy, Identity and Integrity under the European Convention on Human Rights*, Leiden – Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
- McIntyre, T. J., *Judicial oversights of surveillance: the case of Ireland in comparative perspective*, у зборнику Scheinin, M., Krunke, H., Aksenova, M. (ур.), *Judges as Guardians of Constitutionalism and Human Rights*, Cheltenham-Northampton, Edward Elgar Publishing, 2016.
- Murphy, M. H., *Surveillance and the Right to Privacy: Is an 'Effective Remedy' Possible?*, у зборнику Diver, A., Miller, J. (ур.), *Justiciability of Human Rights Law in Domestic Jurisdictions*, Heidelberg-New York-Dordrecht-London, Springer, 2016.
- Nash, S., *Secretly Recorded Conversations and the European Convention on Human Rights: Khan v UK*, The International Journal of Evidence & Proof, 4(4)/2000.
- Nemeth, C., *Law and Evidence: A Primer from Criminal Justice*, Criminology, and Legal Studies, CRC Press, 2023.
- Rona, G., Aarons, L., *State responsibility to respect, protect and fulfill human rights obligations in cyberspace*, Journal of National Security Law and Policy, 8(3)/2016.
- Sicurella, R., Scalia, V., *Data Mining and Profiling in the Area of Freedom, Security and Justice: State of Play and New Challenges in the Balance between Security and Fundamental Rights Protection*, New Journal of European Criminal Law, 4(3)/2013.
- Turanjanin, V., *When does bulk interception of communications violate the right to privacy? The limits of the state's power and the European Court of Human Rights Approach*, International Cybersecurity Law Review, 4/2023.
- Turanjanin, V., *Special investigative measures: Comparison of the Serbian Criminal Procedure Code with the European Court of Human Rights Standards*, The International Journal of Evidence & Proof, 26(1)/2022.
- van der Sloot, B., Kosta, E., *Big brother watch and others UK: Lessons from the latest Strasbourg ruling on bulk surveillance*, European Data Protection Law Review (EDPL), 5(2)/2019.
- Vogiatzoglou, P., *Centrum for Rattvisa Sweden: Bulk interception of communications by intelligence services in Sweden does not violate the right to privacy*, European Data Protection Law Review (EDPL), 4(4)/2018.

Домаће пресуде

- Пресуда Апелационог суда у Крагујевцу, Кж1 342/2020 од 15.7.2020.
- Пресуда Апелационог суда у Београду Кж1. број 321/10 од 16. марта 2010.
- Пресуда Вишег суда у Београду, К. број 265/18 од 22. новембра 2019.

Пресуда Вишег суда у Београду, 17К. број 433/21 од 20. децембра 2021.
Пресуда Вишег суда у Јагодини, К. број 31/21 од 23. марта 2022.
Пресуда Вишег суда у Краљеву, 2К. број 30/19 од 20. октобра 2020.
Пресуда Вишег суда у Краљеву, 1К. број 69/13 од 30. јануара 2014.
Пресуда Вишег суда у Неготину, 3К. број 12/18 од 16. октобра 2018.
Пресуда Вишег суда у Неготину, 2К. број 13/19 од 03. марта 2020.
Пресуда Вишег суда у Неготину, 2К. број 4/19 од 30. маја 2019.
Пресуда Вишег суда у Новом Пазару, К. број 53/19 од 05. децембра 2019.
Пресуда Вишег суда у Новом Пазару, К. број 6/17 од 30. маја 2018.
Пресуда Вишег суда у Новом Саду, К. број 116/20 од 07. јуна 2021. године.
Пресуда Вишег суда у Пожаревцу, 1К. број 31/18 од 03. децембра 2019. године.
Пресуда Вишег суда у Прокупљу, К. број 13/18 од 28. јануара 2019.
Пресуда Вишег суда у Панчеву, 1К. број 20/18 од 12. марта 2019.
Пресуда Врховног суда Србије, Кж1. број 2678/07 од 18. фебруара 2008.

Пресуде и одлуке Европског суда за људска права

Amann v. Switzerland, Application no. 27798/95 (European Court of Human Rights, February 16, 2000).
Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiev v. Bulgaria, Application no. 62540/00 (European Court of Human Rights, June 28, 2007).
Barfod v. Denmark, Application no. 11508/85 (European Court of Human Rights, February 22, 1989).
Bašić v. Croatia, Application no. 22251/13 (European Court of Human Rights, October 25, 2016).
Domenichini v. Italy, Application no. 15943/90 (European Court of Human Rights, November 15, 1996).
Dragojević v. Croatia, Application no. 68955/11 (European Court of Human Rights, January 15, 2015).
Dumitru Popescu v. Romania (No. 2), Application no. 71525/01 (European Court of Human Rights, April 26, 2007).
Goranova-Karaeneva v. Bulgaria, Application no. 12739/105 (European Court of Human Rights, March 08, 2011).
Huwig v. France, Application no. 11105/84 (European Court of Human Court, April 24, 1990).
Kennedy v. the United Kingdom, Application no. 26839/05 (European Court of Human Rights, May 18, 2010).
Klass and Others v. Germany. Application no. 5029/71 (European Court of Human Rights, September 06, 1978).
Kopp v. Switzerland, Application no. 23224/94 (European Court of Human Rights, March 25, 1998).
Kruslin v. France, Application no. 11801/85 (European Court of Human Rights, April 24, 1990).
Kvasnica v. Slovakia, Application no. 72094/01 (European Court of Human Rights, June 09, 2009).
Lambert v. France, Reports of Judgments and Decisions 1998-V (European Court of Human Rights, August 24, 1998).

- Leander v. Sweden*, Application no. 9248/81 (European Court of Human Rights, March 26, 1987).
- Liberty and Others v. the United Kingdom*, Application no. 58243/00 (European Court of Human Rights, July 01, 2008).
- Malone v. The United Kingdom*, Application no. 8691/79 (European Court of Human Rights, August 02, 1984).
- Matanović v. Croatia*, Application no. 2742/12 (European Court of Human Rights, July 04, 2017).
- P. G. and J. H. v. the United Kingdom*, Application no. 44787/98 (European Court of Human Rights, December 25, 2001).
- Perry v. the United Kingdom*, Application no. 63737/00 (European Court of Human Rights, July 17, 2003).
- R. E. v. the United Kingdom*, Application no. 62498/11 (European Court of Human Rights, October 27, 2015).
- Roman Zakharov v. Russia*, Application no. 47143/06 (European Court of Human Rights, December 04, 2015).
- Szabó and Vissy v. Hungary*, Application no. 37138/14 (European Court of Human Rights, June 06, 2016).
- Valenzuela Contreras v. Spain*, Application no. 27671/95 (European Court of Human Rights, July 30, 1998).
- Weber and Saravia v. Germany*, Decision as to the Admissibility of Application no. 54394/00 (European Court on Human Rights, June 29, 2006).